

СОЦІОДИСКУРСИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРЕМІЙ

Валентина Прутчикова
(Дніпропетровськ, Україна)

У статті досліджуються особливості антропоцентричного блоку паремійних висловлювань, а саме: специфіка учасників мовленнєвого акту з використанням паремій.

Ключові слова: паремія, мовленнєвий акт, інтенція, ілокутивна сила.

В статье исследуются особенности антропоцентрического блока паремийных высказываний, а именно: специфика участников речевого акта с использованием паремий.

Ключевые слова: паремия, речевой акт, интенция, иллокутивная сила.

The article focuses on the investigation of anthropocentric block particularities of paremia utterances, namely on specific participants of speech act with the use of pemiaes.

Key words: paremia, speech act, intention, illocutionary force.

Постановка проблеми. За останні десятиріччя в лінгвістичній літературі означилась тенденція до ширшого комунікативно-функціонального аналізу паремійних висловлювань (ПВ) (донедавна вони досліджувались в основному з точки зору семіотики, фразеології або фольклористики). Збільшилась кількість прагмалінгвістичних та когнітивно-дискурсивних досліджень, у яких особлива увага приділяється феноменам поліфункціональності, поліситуативності, полісемантичності ПВ.

Актуальність дослідження. Своєчасність комплексного та глибокого аналізу паремій продиктована інтересом сучасної лінгвістики до системних досліджень, з одного боку, та необхідністю всебічного дослідження семантичного, структурно-синтаксичного і прагматичного аспектів паремій, – з іншого, оскільки всі аспекти в ПВ функціонально тісно пов'язані між собою і завдяки цьому створюють таку своєрідну єдність, яка визначає мовленнєву перспективу паремії та потенціал її мовленнєвого впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поряд з активним дослідженням паремій у соціолінгвокультурологічному аспекті та історико-лінгвістичній перспективі [4], з'явилися також роботи [6; 7], в яких переважає прагматодискурсивний аналіз паремій та їх опис як мовленнєвих дій, дається характеристика особливостей їх застосування в різних типах текстів, досліджується їх психолінгвістичний аспект; ПВ розглядаються також у порівняльному плані (міжкультурний аспект) як досить поширені конвенціональні засоби спілкування. Проте, як відзначається в дослідженнях [3; 8], системні і функціональні особливості паремій як дискурсивних одиниць досліджені ще неповно.

Мета дослідження. Стаття присвячена вивченню деяких соціодискурсивних характеристик паремійних висловлювань, зокрема аналізу особливостей

антропоцентричного блоку ПВ, а саме специфіки комунікантів мовленнєвого акту (МА) з використанням ПВ.

Виклад основного матеріалу. ПВ характеризуються двома рядами комунікантів, що, по суті, відображає їх двоавторність, яка зближує їх з висловлюваннями, які включають в себе чуже мовлення, де є “вихідний мовець” і “актуальний мовець”, або репродуцент [2, с.42].

Виходячи з поставлених задач, ми вибрали термін “мовець” (маючи на увазі актуального мовця) і “адресат”, підкреслюючи тим самим розподіл функцій, які виконують комуніканти в конкретному акті спілкування.

Мовець, який використовує ПВ в дискурсі, виступає як репродуцент, оскільки він репродукує вихідне висловлювання і діє як інтерпретатор і/або редактор, вносить в нього свої корективи [2, с.42]. Наприклад: *Zeugnisse verschiedener Sagerien, Beurteilungen der Heimatgemeinden wurden eingeholt: Wranka erblickte in Tuchel das Licht dieser Welt; Koljaczek war ein geborener Thorner. Kleine Unstimmigkeiten bei den Aussagen alterer Flo?er und entfernter Familienangehöriger. Der Krug ging immer wieder zum Wasser; was blieb ihm übrig, als zu brechen* [Grass, *Die Blechtrommel*, S.30]. Или: “So ist das nun mal”, sagte Tantau versonnen und schlug die Akten wieder zu. “Der sogenannte Volksmund ist oftmals purer Blodsinn. **Nur selten fallen Leute in jene Gruben, die sie fur andere geschaufelt haben**” [Kirst H.H., *Kameraden*, S. 78].

Модифікуючи відомі паремії *Der Krug geht so lange zu Wasser, bis er bricht. Wer andern eine Grube grabt, fällt selbst hinein*, мовець не тільки відтворює ПВ як усталену фразу, але й пристосовує його до конкретних дискурсних умов. Він намагається не тільки передати інформацію про певні історично адсорбовані результати колективного досвіду, але й інтерпретувати його стосовно конкретної мовленнєвої ситуації.

Зрозуміло, що не кожен випадок включення ПВ в конкретний контекст супроводжується редагуванням (модифікацією) збоку мовця. ПВ може відтворюватися і в традиційній формі. Наприклад: *Robels hatten ein Haus gekauft in der Vorstadt. Mit einem Garten. Achtzehntausend, prahlte Robel, hatten in Kaufvertrag gestanden, sechzig hatten sie gegeben, weil die Zahl der Bewerber hoch war. Sie überboten alle. “Wie kommt man zu so viel Geld?” fragte Bennewitz, als er sie im Garten hinter dem Haus standen. “Leben und leben lassen“, grinste Robel. “Komm zu uns, dann wirst du sehen“* [Flieger, *Der Sog*, S. 30].

“**Ein Streit**“, sagt Franziska, **“frischt die Liebe auf**. Ein altes, aber weises Sprichwort“. Sie gleitet auf seinen Scho?. “Wir gehören zusammen, Karl“. “Bis da? der Tod uns scheidet“. “Bis da? der Tod uns scheidet“, wiederholt sie. O Gott, denk Bennewitz [Flieger, *Der Sog*, S. 62].

У цьому випадку смислова кореляція ПВ і дискурсу забезпечена співвідношенням і взаємодією їхнього інформаційного змісту. Включення ПВ в контекст незмінно відображає субординацію авторства. Ролі вихідного автора і мовця-репродуцента розподіляються таким чином, що першому (автору) належить “главенство” у внутрішній організації ПВ, в формуванні його функціонально-комунікативного потенціалу. А другий (репродуцент) визначає характер зовнішньої комунікативно-прагматичної спрямованості ПВ, тобто визначає ілокутивну функцію висловлювання в конкретній мовленнєвій ситуації.

На актуальному рівні мовець ПВ є ініціатором мовленнєвої комунікації і характеризується в значній мірі *егоцентричністю* відносно успішності

здійснення мовленнєвого акту (зацікавленістю успіхом комунікації). В той же час він є *виконавцем тієї інтенції, яку від початку закладено в ПВ* і яка, по суті, і є інструкцією для адресата, що допомагає йому зрозуміти комунікативний намір мовця. Мовець здійснює референцію ПВ до конкретної мовленнєвої ситуації (або фрагменту ситуації), враховуючи соціальні умови і міжособистісні стосунки і задає ілокутивну функцію ПВ в конкретному мовленнєвому акті.

Включення ПВ в дискурс мовцем здійснюється з метою підсилення мовленнєвого впливу на адресата за рахунок використання прагматичного потенціалу ПВ. Відомо, що ілокутивна функція висловлювання прямо залежить від ступеня оцінки його достовірності збоку адресата, який враховує при цьому цілу низку характеристик мовця (таких як досвідченість, знання, рівень інтелекту, вік тощо). Тому мовець нарочито “запозичує” *соціальний статус* вихідного мовця ПВ, тобто, по суті, підвищує свій соціальний статус і всі свої особистісні характеристики за рахунок “солідності” статусу вихідного автора ПВ (широкого соціуму). Тим самим він зміщує свій особистий соціальний статус на другий план і можна говорити про *неактуальність соціального статусу* мовця-репродуцента ПВ.

Відомо [5, с.175], що істинною інтенцією може бути тільки та, яка “має двосторонню силу і розповсюджується як на мовця, так і на адресата”. Кожна мовленнєва акція може здійснюватися як інтеракція, як двоєдність мовця і адресата, в якій кожна частина передбачає іншу, відкриває для неї відповідну валентність.

Двоадресатність ПВ знаходить своє вираження на віртуальному і актуальному рівнях. На першому рівні передбачається присутність певної кількості (або одного) адресатів, мовленнєвий контакт з якими може здійснюватися з часовим розривом. У цьому випадку слід говорити про *поліадресатність* ПВ, що передбачає участь в потенціальній інтеракції декількох адресатів з тотожним комунікативним статусом, які є потенціальними об’єктами однієї й тієї ілокутивної сили.

На актуальному рівні, будучи включеним в дискурс, ПВ має актуального адресата, представленого одним або декількома комунікантами в конкретній мовленнєвій ситуації. Актуальний адресат (далі адресат) виступає, перш за все, реципієнтом відправленої мовцем інформації. Його завданням є сприйняття запропонованої інформації, її декодування, співвіднесення з особистою аперцепційною базою і реальною ситуацією, її осмислення і засвоєння, і продовження інтеракції.

Успіх мовленнєвої дії і впливу ПВ багато в чому детерміновано комунікативною компетенцією адресата. Так, з метою адекватного сприйняття ілокутивного змісту ПВ, мовець, “оглядаючись” на адресата, модифікує або не модифікує ПВ залежно від здатності останнього сприйняти смисл висловлення, здійснюючи його “семантичне прочитання” та референційну прив’язку до ситуації. Наприклад: *Joachim meinte, er habe es nicht anders erwartet. Was hat er denn erwartet? Wollte schon so fragen, aber traute mich dann noch nicht. Was ich nicht wei?, macht mich nicht hei?. Ein damliches Sprichwort. In meinem Fall ganz anders: Weil ich nicht wei?, macht es mich hei?. Joachim zeigte weder Optimismus, noch Besorgnis, er war auch kein Troster. Er blieb ganz schlicht, und deswegen mag ich ihn ja auch.* [Gorlich, *Eine Anzeige in der Zeitung*, 170].

Адресат сприймає, декодує й ідентифікує інформацію ПВ, співвідносячи її

з особистою аперцепційною базою, враховуючи оцінку подібних висловлювань з боку соціуму, а також загальноприйняті правила кооперації. Проте він “може прийняти або відхилити запропоновану йому програму, здатися або чинити спротив, погодитися або заперечувати, піти на поступки або перейти в наступ, виконати прохання або відмовити [1, с.176]”, тобто діяти залежно від умов комунікації і свого соціального статусу, який багато в чім визначає його вербальну і невербальну поведінку. Таким чином, можна говорити про *актуальність* соціального статусу адресата.

Адресат, виступаючи реципієнтом інформації в комунікативному акті, характеризується *вибірковою егоцентричністю*, тобто вибірковою зацікавленістю в успішності комунікації, оскільки його комунікативні наміри можуть не повністю співпадати з комунікативними намірами мовця. Однак успішність комунікації може бути досягнута і при частковому співпадінні інтересів обох учасників мовленнєвого акту.

Таким чином, мовець вирішує як мінімум дві прагматичні задачі: 1) здійснює оцінку “стану” аперцепційної бази адресата в даній мовленнєвій ситуації; 2) намагається реалізувати особистий ілюктивний намір, обумовлений конкретними цілями акту комунікації.

Ці два моменти взаємопов'язані і взаємообумовлені. Оцінюючи епістемічний стан адресата, мовець практично орієнтується на “енциклопедичні знання про світ”, на “фон невисловлених допущень і практик”, на наявність в аперцепційному “банку даних” адресата уявлень та знань відносно групи ustalених фразеологічних мовленнєвих комплексів (ПВ), які є свого роду “пакетами інформації” про різноманітні сфери знань людини, які забезпечують адекватну когнітивну обробку стандартних ситуацій [9]. Тут важливо підкреслити, що висновок оцінювання інтерактивної компетенції адресата визначає реалізацію ілюктивного наміру мовця, а також “регулює” структурно-семантичну надмірність або економію мовленнєвого акту (МА). Виходячи з цього можна говорити про *аперцепційну залежність* мовця від адресата.

Адресат, беручи участь в інтеракції, також характеризується *аперцепційною залежністю* від мовця, оскільки комунікативна кооперація між ними стає можливою тільки завдяки наявності певних спільних блоків інформації в їх аперцепційних базах. Завданням мовця, який використовує ПВ, є, по суті, активізація ментальної діяльності адресата, а саме того блоку інформації в його аперцепційній базі, який включає в себе відповідні знання про паремійні висловлювання.

Мовець включає ПВ в контекст, розраховуючи на позитивний прогноз і комунікативну компетентність адресата, а саме: мовець розраховує на те, що адресат володіє достатніми пресупозиційними знаннями відносно ПВ і конкретної мовленнєвої ситуації для того, щоб адекватно співвіднести ПВ з оточуючими його висловлюваннями і з дискурсом в цілому. Таким чином, мовець характеризується *інтерактивною залежністю* від адресата.

Виходячи із вищесказаного, можна визначити основні дискурсивні характеристики комунікантів, які використовують ПВ, наступним чином (Таблиця 1).

Висновки. Отже, для комунікантів ПВ, відправника інформації та її одержувача, визначальною є сама форма контакту (за допомогою ПВ), яка є соціально і когнітивно детермінована (залежить від ролі і намірів учасників комунікації) і вибирається мовцем в комунікативній ситуації перед усім з

Дискурсивні характеристики комунікантів паремійних висловлювань

Мовець		Адресат	
Характеристика	Зміст дискурсивної х-ки	Характеристика	Зміст дискурсивної х-ки
Активність	Ініціатор комунікації	Пасивність	Реципієнт інформації
Неактуальність соціального статусу	Запозичення статусу вихідного адресата	Актуальність соціального статусу	Залежність мовленнєвої поведінки від соціального статусу
Егоцентричність	Зацікавленість в успішному МА	Вибіркова егоцентричність	Вибіркова зацікавленість в успішній комунікації
Аперцепційна залежність від адресата	Враховання аперцепційної бази адресата	Аперцепційна залежність від мовця	Релевантність аперцепційної бази мовця
Інтерактивна залежність від адресата	Враховання пресупозиційних знань адресата	Інтерактивна залежність від мовця	Спроможність актуалізувати ситуативну пресупозицію

урахуванням типу адресата. Саме він оцінює в подальшому якісні особливості інформації, орієнтуючись на конвенціональну шкалу цінностей, причому *ведучим при цьому виступає характер соціальних взаємовідносин між учасниками комунікації*. У випадку з ПВ трактовка змістовної інформації відбувається відповідно до певних ustalених параметрів, які впливають із форми контакту (мовець – репродуцент точки зору соціуму, з одного боку, і конкретний адресат, – з іншого) і в зв'язку з певним комплексом задач і цілей комунікантів.

Перспективи подальших розвідок. Визначення особливостей антропоцентричного блоку ПВ може послужити базою для подальшого вивчення умов та способів мовленнєвої реалізації ПВ, тобто його контекстуального та ситуативного аспектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Феномен второй реплики, или о пользе спора // Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста. – М.: Наука, 1990. – С. 175–189.
2. Богова М.Г. Коммуникативно-транспозиционный потенциал высказываний с чужой речью // Прагматические и текстовые характеристики предикативных и коммуникативных единиц. – Краснодар: Кубан. ГУ. – 1987 – С. 42–50.
3. Hose S. Die Sprichworterforschung in Deutschland: Methoden, Probleme, aktuelle Trends // Fabula. - 1997. – Vol. 38. – No. 3-4. – S. 280-290.
4. Dobrovolskij D.O., Piirainen E. Symbole in Sprache und Kultur: Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive. – Bochum: Norbert Brockmeyer, 1996. – 485 P.
5. Почепцов О.Г. Интенциональный анализ // Речевые акты в лингвистике и методике. – Пятигорск: Пятигорск. ГПИИЯ. – 1986. – С. 170–181.
6. Сидоркина Г.Д. Прагматика паремий: пословицы и поговорки как речевые действия: Автореф. дис. ...докт. филол. наук: 10.02.19/ Кубанск. гос. ун-т. – Краснодар, 1999. – 53 с.
7. Селиверстова Е.И. Пословицы как средство эмоционального речевого воздействия / / Слово во времени и пространстве. К 60-летию профессора В.М. Мокиенко. – Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 2000. – С. 499–507.

8. Taylor A. Problems in the Study of Proverbs // DE PROVERBIO: An Electronic Journal of International Proverb Studies. - Tasmania: University of Tasmania, 1996. – Vol. 2. – No. 2. – 17 p. - <http://info.utas.edu.au/flonta/>
9. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52–93.

УДК 81”37

МОВНА СВІДОМІСТЬ ІВАНА ФРАНКА У ВИМІРАХ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Людмила Саліонович
(Харків, Україна)

Стаття присвячена аналізу мовної свідомості І.Франка. Проведено контекстуальний аналіз фрагментів його епістолярія на предмет виявлення 'ендерних стереотипів жінки й чоловіка.

Ключові слова: мовна свідомість, 'ендерні стереотипи, контекстуальний аналіз, епістолярій.

Статья посвящена анализу языкового сознания И.Франка. Проведен контекстуальный анализ фрагментов его эпистолярия на предмет определения гендерных стереотипов женщины и мужчины.

Ключевые слова: языковое сознание, гендерные стереотипы, контекстуальный анализ, эпистолярій.

The paper presents the analysis of I.Franko's linguistic identity. The context analysis of his epistolary briefs was done for defining gender stereotypes of both male and female.

Key words: linguistic identity, gender stereotypes, context analysis, epistolary.

Постановка проблеми. Гендерні дослідження – напрямок гуманітарного знання, що сьогодні в Україні знаходиться у процесі становлення й інституалізації. У сфері досліджень цього напрямку – соціальні і культурні чинники, що відображають ставлення суспільства до чоловіків і жінок, поведінку індивідів залежно від статі, тобто все те, що трансформує проблематику статі зі сфери біології в сферу соціального життя й культури. Значущим, як видається, є те, що маскуліність і фемініність розглядають не як природний фактор, а як концепт культури й продукт розвитку суспільства.

Гендер (соціальна або соціокультурна стаття) не є лінгвістичною категорією, але його зміст може бути розкритий шляхом аналізу структур мови, що пояснює необхідність наявності лінгвістичної компетенції для вивчення культурної репрезентації статі. Як зазначає А.Кириліна, “'ендер відображає водночас процес і наслідок “вбудовування” індивіда в соціально й культурно обумовлену модель мужності й жіночності, прийняту в певному суспільстві на певному історичному етапі. Отже, 'ендер є поняттям ширшим, для вивчення якого досліджують значно